

УДК 316.647.82+342.7

DOI: 10.24919/2522-4700.34.120328

Олена БИЧКОВ'ЯК

orcid.org/0000-0002-1242-5108

ДИСКРИМИНАЦІЯ В УКРАЇНІ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

У статті висвітлюється зміст та значення поняття «дискримінація» та його актуальність для сучасних українських реалій. Також описано ті алгоритми протидії дискримінації, які успішно застосовуються США та європейськими країнами. Особливий акцент зроблено на процедурі УПО (універсальний періодичний огляд), що цьогооріч проходить Україна та результати якого дуже важливі для подальшого напрямку в протидії дискримінації в нашій країні. Також названо основні ознаки, за якими найчастіше дискримінуються люди в Україні.

Ключові слова: дискримінація, суспільство, права людини, демократія стигма, євроінтеграція, УПО.

Елена БИЧКОВЬЯК

ДИСКРИМИНАЦИЯ В УКРАИНЕ: МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

В статье освещается содержание и значение понятия «дискриминация» и его актуальность для современных украинских реалий. Также описаны алгоритмы противодействия дискриминации, успешно применяемые США и европейскими странами. Особый акцент сделан на процедуре УПО (универсальный периодический обзор), который в этом году будет проходить Украина, и его результаты очень важны для дальнейшего направления в противодействии дискриминации в нашей стране. Также названы основные признаки, по которым чаще всего дискриминируются люди в Украине. Это, в основном расовая, религиозная, возрастная дискри-

минація, а також дискримінація по состоянию здоровья и социальному статусу.

Ключевые слова: дискримінація, общество, права человека, демократия стигма, евроинтеграция, УПО.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі часто говорять про стигму та дискримінацію. Європа активно з цими явищами бореться. США визнані однією з країн, яким вдалося практично подолати як стигматизацію та дискримінацію, так і усі їхні наслідки. І оскільки Україна впевнено вибрала для себе європейський вектор розвитку, маємо прискіпливо моніторити усі випадки порушення прав людини, а особливо такі кричущі, як дискримінація за будь-якою ознакою. Та втім, в Україні немає жодного закону, який би забороняв дискримінацію у всіх її можливих сферах. У нашому законодавстві навіть не визначено, що таке дискримінація, не говорячи уже про те, що, за міжнародними стандартами, потрібно визначити і види дискримінації. Також міжнародні експерти вимагають визначення прямої та непрямої дискримінації, а ще – перелік сфер, де закон би забороняв дискримінацію. Отже, проблема є. Але її вперто не помічають.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найчастіше про проблему дискримінації в Україні говорять в Українській Гельсінській спілці. На сайті найбільш повно та детально розкривається реальна ситуація з порушенням прав людини в українському суспільстві, зібрані моніторинг ситуації різних громадських організацій, аналітика і адвокація з дискримінаційних питань [2]. Окрім того, для протидії дискримінації в Україні створено спеціалізований сайт <https://discrimi.net> [11], де можна знайти доволі стислу інформацію на цю тематику. Також не можна не згадати в межах теми доволі потужну організацію Amnesty International (AI) та її боротьбу за права людини [6]. Окрім того, часто питання дискримінації за окремими ознаками підіймається тими чи тими громадськими організаціями. За фактом. І на цьому, на жаль, огляд джерел можна завершити. Бо їх фактично немає. Але це не означає, що так само немає і проблеми. І знову ж таки, на жаль.

Мета статті – розглянути дискримінацію як явище і на основі різноманітних соціологічних досліджень та матеріалів, виявити його прояви в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку розберемо смисл та значення самого поняття. Дискримінація (*лат. discriminatio* «розрізнення») – це будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав. Поняття охоплює виключення або обмеження можливостей для членів певної групи відносно можливостей інших груп. Але ні у *Загальній декларації прав людини*, ні в інших міжнародних угодах немає загального визначення поняття «дискримінація», хоча вони і згадують її досить часто, тому для дефініції зазвичай використовуються соціологічні визначення. У міжнародних конвенціях з прав людини передбачається, що країна, яка їх *ратифікувала*, зобов'язана забезпечити всім людям, що перебувають на її території й у межах її *юрисдикції*, *права людини* без будь-яких відмінностей, таких як *раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, сексуальна орієнтація*, політичні або інші погляди, *національне* або соціальне походження, *власність*, вживання (але не зловживання) *наркотиків, народження* або інший статус. У міжнародних відносинах поняття дискримінації також охоплює відношення до *держави* (або групи держав), зазіхання на її права, що загрожує загальновизнаним *звичаям і принципам міжнародного права*. *Організації Об'єднаних Націй* виключає расову, політичну, релігійну й інші види дискримінації в міжнародних відносинах (ст. 55, 62 і 73). У 1948 році *Загальна декларація прав людини* заборонила всі форми расової й іншої дискримінації. Також окремо варто виділити *форми дискримінації*:

- пряма дискримінація – рішення, дії або бездіяльність, що призводять до випадку, коли до особи та/або групи осіб за їх певними ознаками ставляться менш прихильно, ніж до інших осіб в аналогічній ситуації;

- непряма дискримінація – рішення, дії або бездіяльність, правові норми або критерії оцінки, умови чи практика, які формально є однаковими, але під час здійснення чи застосування яких виникають чи можуть виникнути обмеження або привілеї стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками, крім

випадків, якщо такі дії або бездіяльність, правові норми або критерії оцінки, умови чи практика об'єктивно виправдані метою забезпечення рівних можливостей для окремих осіб чи груп осіб реалізовувати рівні права і свободи, надані їм Конституцією і законами України;

- підбурювання до дискримінації – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;

- утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їхньої людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

Ст. 21 Конституції України декларує, що «всі люди є рівні у своїй гідності і правах», а також є т.зв. «антидискримінаційна» ст. 24 КУ, згідно з якою *«громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за мовними або іншими ознаками»*. Та чи так є насправді в сьогоденнішньому українському суспільстві? Адже відомо, що акти дискримінації можуть відбуватися відкрито або таємно, вони можуть одержати широке поширення, виконуватися окремими особами або анонімними групами, вони можуть бути одиничними або систематичними, незначними (наприклад, у жартах) або серйозними, що завдає психічну, матеріальну або фізичну шкоду жертвам. То ж чи існує сьогодні дискримінація в Україні? За якими ознаками та чи взагалі піднімається така проблема у суспільстві?

Спочатку промоніторимо дослідження фахівців з цього питання: правозахисники Української Гельсінської спілки з прав людини стверджують: дискримінація в Україні – справжня проблема. Вона може торкнутися кожного, незалежно від статі, віку чи стану здоров'я. На необхідність подолання цієї проблеми звернули увагу одразу 40 країн-учасниць ООН під час проходження Україною Універсального періодичного огляду (УПО) в Женеві ще у жовтні 2012 року. Та чи дійсно жителів України дискримінують?

Найбільша проблема у тому, вважають фахівці, що в Україні не ведеться офіційної статистики випадків дискримінації.

Тому чиновники, лікарі та держслужбовці часто стверджують, що не знають про таку проблему, чи значно применшують її масштаби. Всі дані про кількість постраждалих – це інформація, яку самостійно збирають громадські організації. Але і вони бачать не повну картину, тому що переважна більшість людей, які зіштовхнулися з дискримінацією чи стигмою, зазвичай намагаються це приховати, бо механізмів захисту від цих явищ в Україні просто немає. Дискримінація, як правило, набуває різних форм: від образ і нападів до відмови в основних потребах, послугах та реалізації інших прав. Жертви дискримінації можуть опинитися в невідгідному становищі у галузі зайнятості або мати обмежений доступ до освіти, житла та необхідної медичної допомоги. Дискриміновані групи можуть бути позбавлені права на участь у суспільному житті, на свободу об'єднань, сповідувати свою релігію або зберігати свою культурну самобутність. Дискримінація у системі кримінального правосуддя проявляється у відмові дотримання належного процесу ведення справи та високу ймовірність, що певні групи стануть жертвами катувань та інших видів жорстокого поводження. Усі ці види дискримінації трапляються у всій Європі. Як і расизм, шовінізм, гомофобія, ісламофобія та антисемітизм, що все ще поширені на вулицях, у ЗМІ та у політичних дебатах. Європейські дослідження все ще часто демонструють високий рівень упереджень і нетерпимості серед усіх прошарків суспільства. Відкрита пряма дискримінація в національному законодавстві та практиці трапляється рідше, ніж це було раніше, але все ще присутня. Прихована, непрямая дискримінація, проте, викликає особливу стурбованість: нейтральні закони і практика диспропорційно породжують упередження щодо непривілейованих секторів суспільства – як навмисно, так і через укорінене дискримінаційне ставлення у державних установах. Збереження соціальних упереджень продовжує призводити до масштабної дискримінації і в приватному секторі, у сфері зайнятості, в доступі до житла, товарів і послуг, через образи та насильство. Якої б форми вона не набувала, дискримінація базується на запереченні чи неприйнятті відмінностей. Вона виникає у результаті неповаги до гідності й відмови визнати однакову цінність кожної людини. Права людини не можуть бути забезпечені у випадку, коли їх дотримання заборонене або обмежене за ознакою етніч-

ного походження особи, кольору шкіри, релігії, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, віку, інвалідності чи іншого статусу. Це знайшло відображення у першій статті Загальної декларації прав людини, яка говорить, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах».

Та все ж за останні 60 років міжнародні антидискримінаційні стандарти значно підвищилися. Європейські країни очолюють цей рух, і тепер Європа, і особливо США, мають найвищі антидискримінаційні стандарти в усьому світі. Але чи має такі ж показники Україна?

За словами співкоординатора коаліції з протидії дискримінації в Україні, закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації», прийнятий у 2012 р., потребує кардинальних змін, бо, на жаль, не містить на сьогодні дієвого захисту від дискримінації та не встановлює порядку оскарження дискримінаційних дій. Таким чином, кожен, хто зіштовхнувся із відмінністю у поведінці щодо себе, – просто не має можливості відстояти свої права та отримати компенсацію. Критикують цей закон не тільки українські експерти: оцінка Ради Європи та Європейської Комісії також була несхвальною.

Роман Романов, директор програми «Верховенство права» Міжнародного фонду «Відродження», зазначив, що дуже важливо звернути увагу чиновників на конкретних людей, які страждають від дискримінації, і розробити та прийняти законодавство, яке їх захищатиме. «Адже ці випадки не поодинокі та ілюструють ситуацію в усій Україні», – додав він.

Расова належність, колір шкіри, національна або етнічна належність, стать, гендер і гендерна ідентичність, вік, стан здоров'я (зокрема, належність до категорії людей з обмеженими можливостями/людей з інвалідністю, ВІЛ-статус), громадянство (або його відсутність), сімейний та шлюбний стан, соціальний стан, рід занять, майновий стан, місце проживання, ставлення до релігії, конфесійна та деномінаційна належність (належність до релігійних общин і організацій), філософські та політичні переконання, належність до об'єднань громадян, певної соціальної групи, рівень освіти, сексуальна орієнтація, наявність судимості та досвід перебування у місцях позбавлення волі, мова спілкування –

ось неповний перелік ознак, за якими можуть дискримінувати людину в Україні.

За словами соціального психолога Віктора Пушкаря, найпоширенішою формою дискримінації в Україні є ейджизм. «Зокрема, продовжують широко застосовуватись вікові обмеження в прийомі на роботу «людей похилого віку», починаючи від 28 – 30 років. У новому законі про зайнятість передбачено переважно косметичні заходи, спрямовані на приховування проблеми, замість її вирішення по суті», – вважає експерт [13].

Поміж тими, хто потерпає від дискримінації в Україні, опиняються не лише українські громадяни. Дискримінація за ознакою національної приналежності – одна із звичних для України. Іноземне громадянство і юридичний статус в Україні, як і стан здоров'я, колір шкіри чи розмовна мова – можуть призвести до кумулятивного дискримінаційного ефекту. Біженці, шукачі притулку й іноземні студенти в Україні можуть чимало про це розповісти.

Універсальний періодичний огляд (УПО) – процедура, протягом якої кожна країна мусить звітувати у рамках Об'єднаних Націй, як вона дотримується прав і свобод людини – і отримувати критичну оцінку свого звіту. Кожна країна проходить Універсальний періодичний огляд один раз на 4,5 року. Під час огляду країна представляє свій звіт про ситуацію з правами людини. Правозахисники, зі свого боку, надають свій, так званий «тіньовий звіт».

УПО складається з трьох основних етапів: 1) огляд ситуації щодо прав людини в країні, 2) виконання прийнятих рекомендацій і зобов'язань, взятих на себе країною в процесі огляду, 3) звітність про прогрес, досягнутий з часу попереднього огляду.

Україна була однією із перших країн, які пройшли процедуру УПО в 2008 р. Наприкінці жовтня 2012 р. Україна вдруге розглядалася іншими країнами-членами Організації Об'єднаних Націй щодо дотримання прав людини в державі в рамках УПО.

Під час попередньої сесії УПО у 2008 р. Україна прийняла 32 і відхилила 3 рекомендації, висловлені під час інтерактивного діалогу.

Результатом УПО стане список рекомендацій, підготовлений іншими країнами щодо того, як поліпшити ситуацію з пра-

вами людини в Україні. Ці рекомендації можна використати для початку змін в українському законодавстві чи політиці.

Робоча група з УПО, яка проводила огляд України, засідала під час 14-ї сесії, що проходила 24 жовтня 2012 р.

Угоди ООН з прав людини, ратифіковані Україною:

– Міжнародний пакт про громадянські та політичні права відповідно до Першого факультативного протоколу для нього, 1976 р.

– Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 1987 р.

– Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок відповідно до Факультативного протоколу до неї, 1999 р.

– Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, 1969 р.

– Конвенція про права інвалідів відповідно до Факультативного протоколу до неї, 2010 р.

Уже в листопаді 2017 року Україна представить свою доповідь у рамках третього циклу Універсального періодичного огляду (УПО) щодо дотримання права людини усім державам-членам ООН. УПО – це процес, керований державою, який дає кожній країні можливість заявити, що вона зробила для поліпшення своєї ситуації з правами людини і виконання своїх зобов'язань в цій сфері. Водночас можливості, які пропонує УПО для поліпшення захисту прав людини, можуть бути реалізовані повною мірою тільки за допомогою залучення і мобілізації зусиль національної інституції з прав людини та громадських організацій, оскільки УПО передовсім виступає інструментом експертного огляду за участю держав.

У вітальному слові Валерія Лутковська, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, акцентувала увагу на важливості створення та розвитку платформи УПО, яка може розширити і посилити співпрацю між урядом, правозахисниками та Омбудсманом, а також засобами масової інформації в справі заохочення та захисту прав людини. «Це моя країна, я живу тут і хочу, щоб в Україні дотримувалися прав людини. Альтернативні звіти УПО від Омбудсмана і ОГС можуть стати потужною ру-

шійною силою в наданні допомоги державі в просуванні прав людини», – сказала Омбудсман [9].

Таким чином, Омбудсман і численні коаліції НГО представили альтернативні доповіді з ключовими висновками, проблемами і рекомендаціями для уряду. У зв'язку з цим ПРООН в Україні у співпраці з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини і в координації з Міністерством юстиції України відкрила для всіх зацікавлених сторін можливість представити свої альтернативні погляди і обговорити їх з урядом. У 16 альтернативних звітах правозахисні НГО висвітили найважливіші питання прав людини: просування верховенства права, забезпечення свободи асоціації, мирних зібрань та вираження думок, боротьба з дискримінацією та забезпечення толерантності, протидія застосуванню тортур, права дітей в Україні, гендерна рівність, права жінок, насильство за ознакою статі, порушення прав людини, пов'язані з конфліктом, права і свободи внутрішньо переміщених осіб в Україні. Відповідно, у багатьох альтернативних доповідях громадськості було зазначено про низький рівень виконання попередніх рекомендацій, а також про нові правозахисні виклики, що виникли у результаті конфлікту.

Під час попереднього циклу УПО щодо України держава отримала 145 рекомендацій від 47 країн, з яких 115 було прийнято Урядом, 3 – прийнято частково та 28 – відхилено. Більшість зауважень до України стосувалися таких сфер, як боротьба з дискримінацією (40), верховенство права (30), пенітенціарна система (16), виконання міжнародних конвенцій (15), права дитини (14).

У матеріалі, який було розроблено Коаліцією НГО «Справедливість заради миру в Донбасі», підготовленому за підтримки ПРООН, розглядаються порушення прав людини, скоєні під час конфлікту, в тому числі проблеми незаконного затримання і тримання під вартою, вербування дітей у збройні сили, сексуального насильства, обстрілу медичних установ та інші важливі питання. Наприклад, правозахисникам вдалося виявити більше 150 незаконних місць утримання під вартою по обидва боки лінії зіткнення. На основі більш 280 інтерв'ю з жертвами порушень прав людини було виявлено понад 90 жінок, які пережили сексуальне насильство в тюрмах, створених незаконними військовими групами. Активісти також зафіксували не менше 30 випадків вер-

бування дітей у збройному конфлікті в Донбасі після початку військових дій, деякі з яких були молодшими 15 років, що, відповідно до міжнародного гуманітарного права, чітко визначено як військовий злочин. Крім того, кількість зниклих безвісти осіб, природно, велика в період збройного конфлікту; за даними НПО «Мирний Берег», сьогодні 1 023 людини, з них 598 цивільних осіб, в тому числі 19 дітей вважаються зниклими. Автори доповіді запропонували свої рекомендації щодо подолання зазначених проблем.

«Таким чином, цей захід став платформою для координації альтернативних позицій ОГС, щоб краще відстоювати їх у Женеві в листопаді цього року, де Україна прийме участь у сесії Ради ООН з прав людини під час розгляду підсумкового звіту Робочої групи з УПО щодо України. Це запустить новий план дій на наступні 4 роки, протягом яких Україна повинна виконати всі прийняті рекомендації щодо поліпшення ситуації з правами людини у державі» – читаємо на сайті [12].

Висновки. Отже, як роз'яснює комітет ООН з прав людини, – термін «дискримінація» включає *будь-яку відмінність, виключення, обмеження або перевагу, за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового положення, народження або іншої обставини, і яка має на меті або як наслідок, знищення або применшення визнання, використання або здійснення всіма особами, на рівних можливостях, всіх прав і свобод.* Яку б форму вона не приймала, дискримінація базується на запереченні чи неприйнятті відмінностей. Вона виникає у результаті неповаги до гідності й відмови визнати однакову цінність кожної людини. Права людини не можуть бути забезпечені у випадку, коли їх дотримання заборонене або обмежене за ознакою етнічного походження особи, кольору шкіри, релігії, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, віку, стану здоров'я, інвалідності чи іншого статусу. Це знайшло відображення у першій статті Загальної декларації прав людини, яка говорить, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Але, на жаль, факти залишаються фактами: Україна сьогодні не може продемонструвати високий рівень антидискримінаційних стандартів: від неможливості вільних журналістів працювати на

окупованих територіях до судових заборон проведення ЛГБТ-фестивалів. Отже, сьогодні перед нами стоїть виклик – прийняти загальновизнані світові стандарти і йти у ногу з часом чи і надалі ніяковіти перед кожним універсальним періодичним оглядом, котрий свідчить далеко не на користь нашої країни.

Література

1. Дискримінація в Україні: узагальнені дані за 2014 – 2015 роки [Електронний ресурс] // Сайт Майдан. – Режим доступу : <http://maidan.org.ua/2016/02/dyskryminatsiya-v-ukrajini-uzahalneni-dani-za-2014-2015-roku/>
2. Сайт Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua>.
3. At the Committee on Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, a Working Group on Monitoring the State of Implementation of the National Human Rights Strategy was established [Електронний ресурс] // Site of Ukrainian Helsinki human rights union. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/en/?id=1311597672>.
4. Дискримінація в Україні – поодинокі факти чи системна проблема, з якою може зіштовхнутися кожен? [Електронний ресурс] // Сайт Українська Гельсінська спілка з прав людини. Від 30.01.2013 р. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/articles/dyskryminatsiya-v-ukrajini-poodynoki-fakty-chy-systemna-problema-z-yakoju-mozhe-zishtovhnutysya-kozhen/>
5. Дискримінація по-українськи: проблема існує, але її не існує [Електронний ресурс] // Сайт Українська Гельсінська спілка з прав людини. Від 27.07.2011 р. Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/articles/dyskryminatsiya-po-ukrajinski-problema-isnuje-ale-jiji-ne-isnuje>.
6. Сайт Amnesty International Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://amnesty.org.ua>.
7. Що таке дискримінація [Електронний ресурс] // Сайт Amnesty International Ukraine. – Режим доступу : <http://amnesty.org.ua/materiali/materiali-kampaniyi/shho-takediskriminatsiya/>
8. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 32. – Ст. 412. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
9. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] // Сайт Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
10. Расова дискримінація в Україні: чи очевидний прогрес? [Електронний ресурс] // Сайт UNDP. Україна. – Режим доступу : <http://www.ua>.

undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2016/07/26/racial-discrimination-in-ukraine-is-progress-evident-.html.

11. Сайт Дискримінація обмежує протидій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://discrimi.net>.

12. Запуск третього циклу процесу УПО в Україні: почнемо з альтернативного погляду [Електронний ресурс] // Сайт Демократичне врядування, права людини і розвиток громадянського суспільства. Портал практик. – Режим доступу : <http://dhrp.org.ua/uk/news/1717-20170419-ua>.

13. Ейджизм в Україні: круглий стіл [Електронний ресурс] // Сайт Харківський інститут соціальних досліджень. – Режим доступу : <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1342780581>.

References

1. Dyskryminatsiia v Ukraini: uzahalneni dani za 2014 – 2015 roky [Discrimination in Ukraine: Summary data for 2014–2015]. *Sait Maidan – Maidan website*. Retrieved from <http://maidan.org.ua/2016/02/dyskryminatsiya-v-ukrajini-uzahalneni-dani-za-2014-2015-roky/> [in Ukrainian].

2. *Sait Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny [Ukrainian Helsinki Human Rights Union website]*. Retrieved from <https://helsinki.org.ua> [in Ukrainian].

3. At the Committee on Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, a Working Group on Monitoring the State of Implementation of the National Human Rights Strategy was established. *Site of Ukrainian Helsinki human rights union*. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/en/?id=1311597672> [in English].

4. Dyskryminatsiia v Ukraini – poodynoki fakty chy systemna problema, z yakoiu mozhe zishtovkhnutysia kozhen? [Discrimination in Ukraine are isolated facts or a systemic problem that anyone can face?]. *Sait Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny – Ukrainian Helsinki Human Rights Union website*. Vid 30.01.2013 r. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/dyskryminatsiya-v-ukrajini-poodynoki-fakty-chy-systemna-problema-z-yakoyu-mozhe-zishtovkhnutysya-kozhen/> [in Ukrainian].

5. Dyskryminatsiia po-ukrainsky: problema isnuie, ale yii ne isnuie [Discrimination in Ukrainian: the problem exists, but it does not exist]. *Sait Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. Vid 27.07.2011 r. – *Ukrainian Helsinki Human Rights Union website*. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/dyskryminatsiya-po-ukrajinski-problema-isnuje-ale-jiji-ne-isnuje>. [in Ukrainian].

6. *Sait Amnesty International Ukraine [Amnesty International Ukraine website]*. Retrieved from <http://amnesty.org.ua> [in Ukrainian].

7. Shcho take dyskryminatsiia [What is discrimination]. *Amnesty International Ukraine websait*. Retrieved from <http://amnesty.org.ua/materiali/materiali-kampaniyyi/shho-takedyskryminatsiyya/> [in Ukrainian].

8. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini [On the Principles of Prevention and Counteraction of Discrimination in Ukraine]. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Information of Verkhovna Rada*, 32. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> [in Ukrainian].

9. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. *Sait Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine website*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].

10. Rasova dyskryminatsiia v Ukraini: chy ochevydnyi prohres? [Racial discrimination in Ukraine: is there any obvious progress?]. *Sait UNDP. Ukraina – UNDP website. Ukraine*. Retrieved from <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2016/07/26/racial-discrimination-in-ukraine-is-progress-evident-.html> [in Ukrainian].

11. *Sait Dyskryminatsiia obmezhuie protydii [Discrimination restricts opposition]*. Retrieved from <https://discrimi.net> [in Ukrainian].

12. Zapusk tretoho tsyklu protsesu UPO v Ukraini: pochnemo z alternatyvnoho pohliadu [Launch of the third cycle of the UPR process in Ukraine: Let's start with an alternative view]. *Sait Demokratychne vriaduvannia, prava liudyny i rozvytok hromadianskoho suspilstva. Portal praktyk – Democratic Governance, Human Rights and Civil Society Development website. Portal of practice*. Retrieved from <http://dhrp.org.ua/uk/news/1717-20170419-ua> [in Ukrainian].

13. Eidzhyzm v Ukraini: kruhlyi stil [Eidzhizm in Ukraine: a round table]. *Sait Kharkivskyyi instytut sotsialnykh doslidzhen – Kharkiv institute of social researches website*. Retrieved from <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1342780581> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.09.17.